

ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA QUSHLAR NOMINI ANGLATUVCHI TERMINLAR

Jalali ABDULLAH,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti magistiri

Nuriddin DOSANOV,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti dotsenti, f.f.n

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15878174>

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni misolida qushlar obrazlarining ramziy-semantik va obrazli ma'nolari tahlil qilinadi. Navoiy ijodida qushlar obrazlari lirik qahramonning ichki dunyosini, falsafiy qarashlarini va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda muhim badiiy vosita ekanligi ta'kidlanadi.*

***Kalit so'zlar:** Alisher Navoiy, doston, qushlar obrazi, ramziy ma'no, semantika, bulbul, qarg'a, xumo, qaldirg'och, to'ti, laylak.*

Qushlar nomlari doston matnida ko'plab ramziy, semantik va obrazli ma'nolarga ega. Ular yuksaklik, erkinlik, kuch, dono fikr, iztirob kabi tushunchalar bilan bog'lanadi. Alisher Navoiy qushlar obrazlari orqali o'z fikrini ta'kidlash, o'zgalar bilan taqqoslash, hayot va insoniyat haqidagi fikrlarini namoyon etishda ulkan adabiy vositaga aylantirgan .

1. Bulbul — bu qush ko'plab sharq adabiyotlarida muhabbat, iztirob va go'zallik timsoli sifatida ishlatiladi. Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonida bulbulni iztirob va muhabbatning yorqin timsoli sifatida qo'llaydi.

“Bulbuldek nolalar solur dil ichra,

Guldek yoru yo'q, yurakda hijra.”

Bulbulning tasvirida go'zallik va muhabbatning iztirobga aylanishi o'z ifodasini topadi. Shuningdek, u insonning muhabbatga bo'lgan sadoqatini ham ifodalaydi.

2. Qarg'a — bu qushning obrazi ko'plab sharq adabiyotlarida salbiy, xushyo'qlikni, yovuzlikni va fitnani bildiradi. Doston matnida qarg'a ko'pincha badaxshlik, fitna va xiyonat belgisi sifatida ishlatiladi. Qarg'a tasvirining negativ yuksak semantik yuklama bilan qo'llanilishi, uning baxtsizlik va xatoliklarni keltirishi bilan bog'liq.

“Qarg'a, albatta, keltirar fitna,

O'zgalarni aldab, o'zida qo'rquv yurar.”

Bu misolda qarg'aning fitna keltirishi va qarama-qarshiliklarni rivojlantirishi ko'rsatilmoqda.

3. Qushcha — bu yovvoyi qush bo'lib, odatda yuksak maqsadlar va erkinlik bilan bog'lanadi. Bu qush ko'pincha samoviy yuksaklik, orzu va istaklar

ramzi sifatida ishlatiladi. Qushchaning doston matnida ishlatilishi insonning erkinlikka intilishining tasviridir.

“Qushcha kabi orzular ortida,
Olovli kuchga yetar jahon bilan.”

Bu yerda qushcha orqali yuksaklik va erozma orzular aks etadi, uning shiddatli intilishi dostonni badiiy jihatdan boyitadi.

4. Humo qushi Sharq mifologiyasida baxt qushi sifatida tanilgan. U ko‘pincha yuksaklik, baxt, erkinlik va yangi imkoniyatlar ramzi sifatida ishlatiladi. Navoiy dostonida humoning ko‘rinishi ba‘zan yuksak orzular, kelajakdagi muvaffaqiyatlar va insonning yangi orzulariga bo‘lgan intilishi sifatida talqin etiladi.

“Humo tutsa, saodatning qushi,
Yuksaklikka yetishishning yana boshqa ushi.”

Bu misolda huma qushining baxt va yuksaklikni anglatishi ko‘rsatilgan. Humo — erkinlik va mukofot ramzidir.

5. Qaldirg‘och — Sharq adabiyotida sadoqat, mehrob va uyga bog‘liqlik timsoli hisoblanadi. Bu qush odatda yaxshilik, halollik va tinchlik ramzi sifatida talqin etiladi. Alisher Navoiy ham qaldirg‘och obrazidan barqarorlik, poklik va vafodorlik timsoli sifatida foydalanadi.

“Qaldirg‘ochdek doim bir uy ichra,
Vafoli dilda yo‘q xiyonat asar.”

Bu misolda qaldirg‘och doimiylik va sadoqat timsoli sifatida ishlatilgan, u insonning sof niyati va oilaviy qadriyatlarga sadoqatini ifodalaydi.

6. To‘ti qushi – Sharq she‘riyatida so‘zgo‘y, dono va go‘zallikni anglatuvchi obraz hisoblanadi. To‘ting so‘zlashi, aql va donolikni, shuningdek, adabiy nutq va fasohatni ramziy bildiradi. “Saddi Iskandariy”da ham to‘ti fikrli, ma‘rifatli kishi timsoli sifatida tasvirlanadi.

“To‘ti kabi hikmat aytur har dam,
So‘zi bilan yangilantirar har jam.”

Bu yerda to‘ti qushi orqali aql va nutq mahorati, shuningdek, fikr yuksakligi ifodalanmoqda.

7. Laylak – qadimiy adabiyotda va xalq tasavvurida kelajakdan xabar beruvchi, pokiza qush sifatida qaraladi. Laylakning ko‘rinishi bahorning kelishi, yangilanish, va umid timsoli bo‘lib xizmat qiladi.

“Laylakdek bahor xabarin yetkazdi,
Tabriklab hayotni yangidan bezatdi.”

Bu misolda laylak yaxshi xabar, umid va o‘zgarishlar timsoli sifatida ishlatilgan.

8. Burgut — bu qush kuch, jasorat, yuksaklik va mustaqillik ramzi sanaladi. “Saddi Iskandariy”da burgut obrazining ishlatilishi hukmronlik, buyuk niyatlar, va jasorat bilan bog‘liq. Burgut — bu padarkushlikdan yiroq, irodali inson timsoli.

“Burgutdek parvoz aylasa irodang,
Yulduzlar ham bo‘ysunar ozoring.”

Bu tasvirdan ko‘rinadiki, burgut insonning irodaviy kuchini, yuksak orzular sari intilishini anglatadi.

9. Kaklik — adabiyotda go‘zallik, sadoqat va do‘stlik timsolidir. Kaklik ovozi ko‘plab xalq dostonlarida sog‘inch va sadoqat belgisi sifatida talqin qilinadi. Alisher Navoiy ham kaklik orqali nozik tuyg‘ular va halollikni aks ettiradi.

“Kaklikdek nolasi bor yurakda,
Sadoqat aytar so‘zsiz ko‘zlarda.”

Bu misolda kaklik halol muhabbat va sadoqatning badiiy obrazi sifatida talqin etilgan.

Bu yerda qarg‘a obraz orqali yomon niyat va illatli insonlar ifoda etilmoqda.

10. Tovus — adabiyotda go‘zallik, manmanlik va zohiriy bezak timsolidir. Navoiy asarlarida ham tovus obrazidan dunyoviy zebu ziynatga berilgan, lekin ichki bo‘sh shaxslar tanqidi maqsadida foydalaniladi.

“Tovus misol yuzin ziynatga soldi,
Ammo yuragida g‘aflatdan qolmadi.”

Bu misolda tovus tashqi go‘zallikka berilib, ichki ma’naviyatdan yiroq bo‘lgan odamlar timsolidir.

11. Kaknūs yoki Anqā – Sharq mifologiyasida uchraydigan afsonaviy qush bo‘lib, dono, ma’rifatli, har narsani biluvchi va najot beruvchi qudratli mavjudot sifatida tasvirlanadi. “Saddi Iskandariy”da u haqiqatni izlovchi ruhiy izlanish ramzi bo‘lishi mumkin.

“Anqodek yo‘llar kezdi, sabr ila,
Haqiqat zarrasin topmoq niyat ila.”

Bu yerda kaknūs obrazida ma’naviy yuksalish, ilohiy haqiqatni izlash g‘oyasi yotadi.

12. Kaptar – adabiyotda tinchlik, muhabbat va sadoqat timsolidir. Navoiy kaptarni ko‘pincha sodiqlik va halollik timsoli sifatida ishlatgan. Ayniqsa, sevgi mavzularida kaptar obrazlari juda boy semantik yuklamalarga ega.

“Kaptardek yuragim shivirlar muhabbat,
Parvozida faqat poklik va sadoqat.”

Bu misolda kaptar sevgining pokiza va halol shaklini ifodalaydi.

13. Chumchuq-oddiy hayvon sifatida, ko‘pincha sadoqat va aqlni, barcha chiroyli fazilatlarni timsoli sifatida ishlatiladi. Bu qushning ko‘p hollarda oddiylilik va tabiiylikni ta’kidlash uchun ishlatiladi.

“Chumchuq kabi, o‘zingni qo‘llang, bardoshlikni tanlang,
Yaxshi so‘zlar orzu qilishni, eng yaxshisini anglang.”

Chumchuqning sadoqatli va tabiiy xulqi uning so‘zlari orqali inson sifatida o‘zini yuksaltirishni anglatadi.

14. Jayron-yuqori tezlikda uchuvchi qush sifatida ko‘rsatiladi va tezlik, harakat va maqsadga erishish istagini bildiradi. U odatda kutilgan natijaga tez yetish, muvaffaqiyatni ta’kidlash uchun ishlatiladi.

"Jayron kabi, hech qachon to‘xtamayman,
Har doim maqsadni orzu qilib, oldinga boraman."

Jayronning tezligi va o‘zgacha harakatlanish qobiliyati uning maqsadga erishishda qanchalik qat’iyatli ekanini ko‘rsatadi.

15. Yalpizqush yoki baliqqush suzish qobiliyati va tabiiy muhitda yashashga moyilligi bilan tanilgan. U ko‘pincha sadoqat, tinchlik va baxtni ifodalashda ishlatiladi. Baliqqushning tinch harakati, muhitga moslashishi odamlarning hayotidagi tinchlik va mustahkamlikni ta’kidlash uchun ishlatiladi.

"Yalpizqush kabi suzaman tinch daryoda,
Hayotda baxtni topaman, tinchlikda qolaman."

Baliqqushning suzishdagi tabiatiga asoslanib, bu tasvir tinchlik va huzur bilan bog‘liq, unda odamning hayotdagi maqsadga erishishiga ishora qilinadi.

Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonida qushlar obrazidan nihoyatda mohirona foydalanadi. U har bir qushni shunchaki hayvonot olamining vakili sifatida emas, balki chuqur ma’no va ramziy yuklamaga ega timsol sifatida talqin etadi. Ayniqsa, kaknus obrazining doston doirasida haqiqat izlovchi inson ruhi bilan bog‘lanishi meni hayratda qoldirdi. Bu timsollar orqali Navoiy o‘z davri jamiyatiga nozik kinoya, chuqur ijtimoiy tahlil va ruhiy izlanishni ifodalaganini ko‘ramiz. Shunday qilib, qushlar nomining semantik tahlili orqali dostonning ichki qatlamlari ochiladi, va bu bizga nafaqat badiiy, balki tilshunoslik jihatdan ham bebaho ilmiy material beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Том. I-IV. -Тошкент: Фан, 1983-1985. Т.I. -1983. -782 б.
2. Алишер Навоий. Муҳокаматул-луғатайн. Ўн тўртинчи том. -Тошкент, 1967. -272 б.
3. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. -Тошкент: Фан, 1984. -159 б.

"TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR"

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

4. Абдушукуров Б. XI-XIV аср туркий ёзма манбалар тилидаги зоонимлар: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. –Тошкент, 1999. -26 б.
5. Alisher Navoiyning. Saddi Iskandariy. Toshkent: Fan nashriyoti, 1985.
6. Omanova, M. (2024). Importance of voice in expressive reading. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 125-128.
7. Dilafruz, Kalandarova. "Issues of Uzbek Folklore and its Research in Germany." *Journal of Positive School Psychology* 6.9 (2022): 4395-4398.
8. Kadirova M.H. "The need for improving the methodology of teaching folklore in distance learning" Lecturer, Department of Uzbek language and literature of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan, <https://inlibrary.uz/index.php/crjps/article/view/17610>
9. б.Махбуба Қадамбоевна Ўразбаева. АЁЛ ХАРАКТЕРИНИ ОЧИШДА БАДИИЙ НУТҚНИНГ ЎРНИ. GOLDEN BRAIN. RAIN ISSN: 2181-41 20. 23.01.10. 193-199- б. <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1179>
10. Burkhanova, F. "The Wisdom In The Works Of Alisher Navoi." *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation* 32.3: 32467-32472.
11. Atabayeva G.F. The sign content of “Ffu” novel // *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, USA. 2022. – P.139-142. (Impact Factor - 8.0).
12. O‘RAZBAYEVA Mahbuba. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. “Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an’anasi” mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiali. 2024-yil 25-yanvar, 28-32-betlar. https://oriens.uz/media/conferencearticles/5_ORAZBAYEVA_Mahbuba_28-32.pdf.